

שומרון וירושלים - ערים בירה ומתחמי קודש

ושונים כאחד. העסוק בסיבות ובシיקולים לייסודן של ערי הבירה הללו, באפיין ובנסיבות שהביאו לשופן או לחורבן. שתיהן נסדו, בהבדל של מאות שנים ויותר, כחלק מהתקבשות הממלכות הירושלמיות באלו' הראשון לפני הספירה, אך השוני ביניהן מתבלט כבר בראשיה מקדימה.

מקומות וטופוגרפיה

ירושלים נוסדה על תל שישוב ברציפות החל בברונזה הקדומה. הטופוגרפיה של עיר דוד אופיינית לשורת ערים בשומרון וביהודה, בראשיתן בתקופה האמורה: מבני השלטון והקדושים נבנו על כיפה שלטת והשיטה הבנייתית השתרע על שולחה צרה במדרון, מבודדת מסביבתה בוואדיות עם מעינות.

שיקולי ההתישבות באטרים כאלה הם מקומיים: המים (שיקול מכריע), ההגנה באמצעות צמחיות בלישת (שם: 133) אל-עמארנה (שם: 123, תל-א-דיבע) ואוואריס, (שם: 167, 43, 41) ובירונותIFI-רעמסס (שם: 84, 46). תהליכיים דומים יש באשור, וניתוח הערים במצרים ובמצרים ובסופוטמיה מקל על הבנת התהליך גם בארץ.

במאמר נשווה בין הערים שומרון וירושלים לפי פרמטרים אחדים ונכבייע על מאפיינים דומים - אירוס 1, אל-מחירוק (ייבין 1992; זרטל בפרסום) וח'ען פרה (קלאי 1972: אטר 137. כל פינקלשטיין ולדרמן 1997: 793-791; זרטל בפרסום) והוא שונה מצלמים רבים כמו זה.

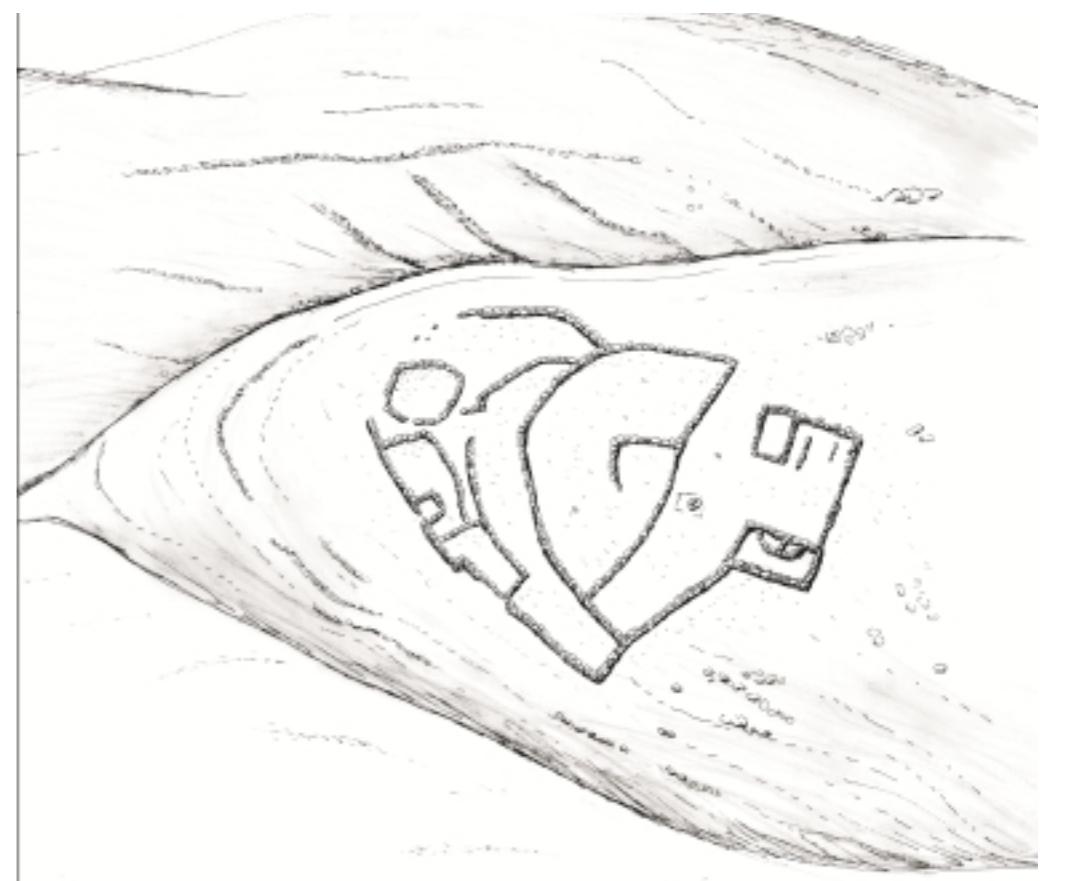
העיר שומרון נבנתה כעיר חדשה לפי מודל שונה. מבחינה מקומית, זו כיפה רחבה מוקפת מדרכנות, בלי שלוחה מרכזית ולא מקורות מיים. הסיבה לטופוגרפיה הזו, לדעתנו, קשורה בהערכתנו של השטח הנרחב הדרוש לעיר בירה. דומה ששומרון נוסדה מראש כבירה גדולה, שלא כירושלים שהוקמה במקום קטן (עיר דוד) והתחרבה במשך הזמן אל הגבעה הדרומית-מערבית. מקור ההבדל בשיקולי המייסדים: דוד מקיים בירה מצומצמת על תל קיים ובוחר את המקום מסיבות שתידונה להלן. מבחינת השטח, דומה שדוד יתפרק את גודל הבירה לפי מידות הממלכה הראשית.

פרטנו בעיית המים בשומרון מציג את ההתקומות שהילה בתקופה שבין המאות העשרית והתשיעית לפני הספירה. ירושלים הקדומה תלואה במפעלי מים הקשורים במעינות; שומרון נבנתה על אספקה מבורות. יש לשער שההבדל בין הערים נובע משטחן ומהטכнологיה שלהם: במאיה התשיעית היה כבר הבור אמצעי נפוץ לאגירת מי גשם, ושטח הגדול של שומרון אפשר לאסוף כמהיות ניכרות של מים.

שיקולים אלה נתמכים בהערכת שטחן של הערים בהמשך קיומן. ירושלים מגיעה, בשיא גדלה, לשטוח של 500 דונם בקרוב (עיר דוד והגבעה הדרומית-מערבית - שילה 1992, 621). אם נקבל את הערכת נ' אביגד (1495: 1992), לפיה השטחה העיר הירושלמית בשומרון מהשער הרומיי במערב ועד הפורום (כ- 800 מ' לאורך) עלה שטחה ל- 500 דונם. לדעת ק' קניון המרחיבה (קרופוט, קניון וסוקניק 1966: 21) היה שטח העיר בתקופת הברזל זהה לזה של סבסטיה ההרודיאנית, וזה יהיה שטחה של שומרון במאיה השמינית כפול מזה של ירושלים (איור). נتونים אלה מצדיקים, בדיעבד, את שיקולי עמרי כייסוד את שומרון על כיפה גדולה ולא על שלוחה צרה. ייסוד שומרון גם הביא בחשבון שיקולים גיאופוליטיים. העיר יושבת על פרשת דרכים חשובה: מצטלבים בה ציר הרכוב מהיים התיכון לשכם ול עבר הירדן וציר האורך העולה מחברון לעמק יזרעאל. סביבה יש עמקים פוריים ומקורות מים לא מעטים.

המושג 'עיר בירה' בעת העתיקה לא נקבע למורי במחקר. במקרא בא המונח רק בהקשרים של התקופה הפרסית: שושן הבירה (אסטר א, ב, ב, ג, ח וועוד; דניאל ה, ב; נחמיה א, א) וירושלים הבירה (בימי שיבת ציון - נחמיה ב, ח; ז, ב; דברי הימים א כת, א; יט). שומרון וירושלים מתקופת הברזל נקראות רק בשמותיהן, ללא מונח מגדיר. הצורה הלשונית להגדרת הבירה היא 'מלך ב-(שם העיר)', כגון במלחמות אטז, כט, גט, ועוד. גם בדיוני החוקרים על העיר בזירה הקדומה (למשל פריק 1977; 1990; 1997; פרץ 1997; 1997) נוטרו מאפייני הבירה - פוליטית, דתית או שתיתון - נזילים למדי. השליטים אחיזו לרוב את המאפיינים הללו כדי להשיכים את חשיבות המרכז שהקימו. משותף לכך מעריך הבירה הוא המעבר למקום מסוים (באים נודדות הבירות ממפיס במצרים, למשל, נודדות הבירות במינס ובסופוטמיהIFI-רעמסס) ופיזית והשליטים. במצרים, למשל, נודדות הבירות ממפיס (באים: 135-134: 1980) לתבי (שם: 107-86) עם בירה דתית באבידוס (שם: 117-114) ובירונותIFI-רעמסס (שם: 125, תל-א-דיבע) אוואריס, (שם: 167, 43, 41).

במאמר נשווה בין הערים שומרון וירושלים לפי פרמטרים אחדים ונכבייע על מאפיינים דומים

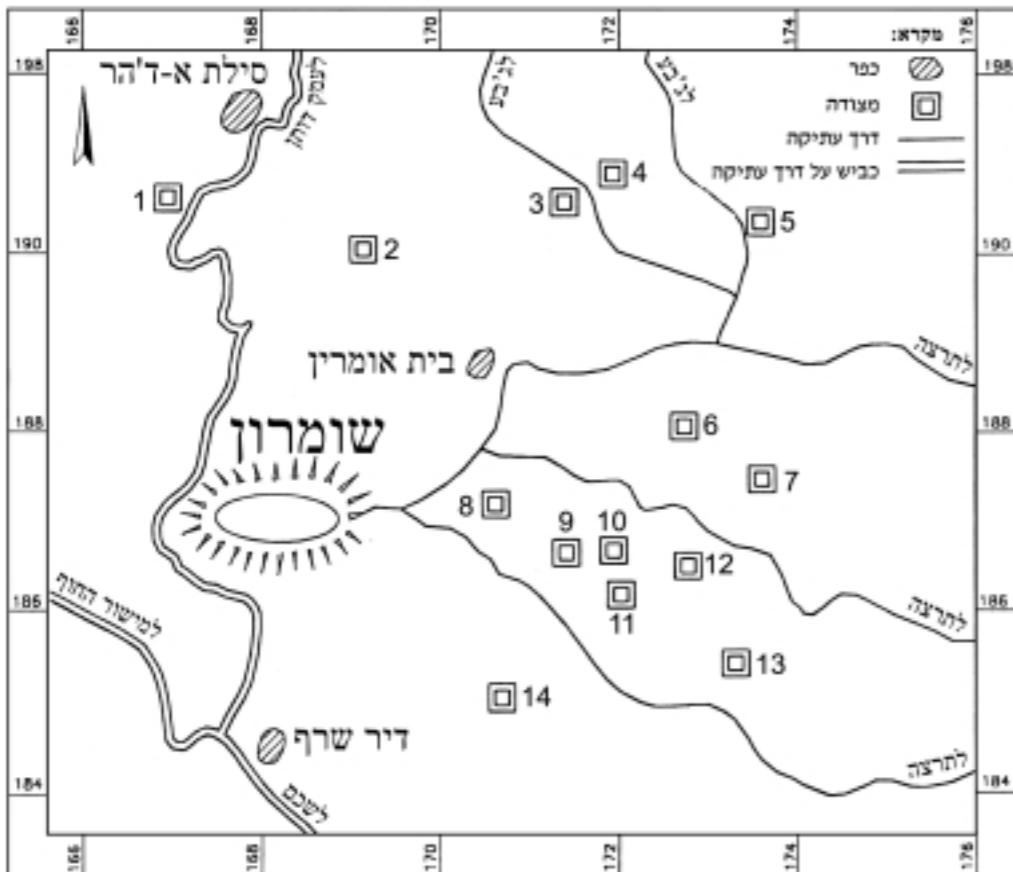

איור 1- שיחזור האתר בתל גורייש שבשומרון. המקום בניו על שלוחה מבודדת, מוקף ואדיות עם מעינות, ודומה שבחילק העליון עמדו מבני הצבור. שמו לב לדמיון לעיר דוד

סוקניק, ליבק, קניון וביגד (1931-1935). שתי המשלחות התרכוזו בעיקר באקרופוליס שבראש הגבעה ונגעו רק מעט בעיר התתיתית מתkopפת הברזל. כך, למשל, המידע על מערכות הביצור של שומרון בתקופת הברזל ולאחריה (פרסית והלניסטית) - מועט (קרואפוט, קניון וסוקניק 1966: 16-21); לא נtagלה שער העיר ואטריו; לא שורטטה תוכנית העיר מתkopפה זו ולא נקבעה הכרונולוגיה הפנימית של התפתחותה. האקרופוליס עצמו גם נפגע קשה בבניה ההרודיאנית. המידע הארכיאולוגי על שומרון, המקטוע והמצומצם, מקשה על השוואה של ממש עם ירושלים. ההבדלים במידע, שמקורם במקרא ובחפירות אחד - אינם מאפשרים עימות ארכיאולוגי בין הבירות ומציעים השוואה עקייה, סביבתית וספרותית.

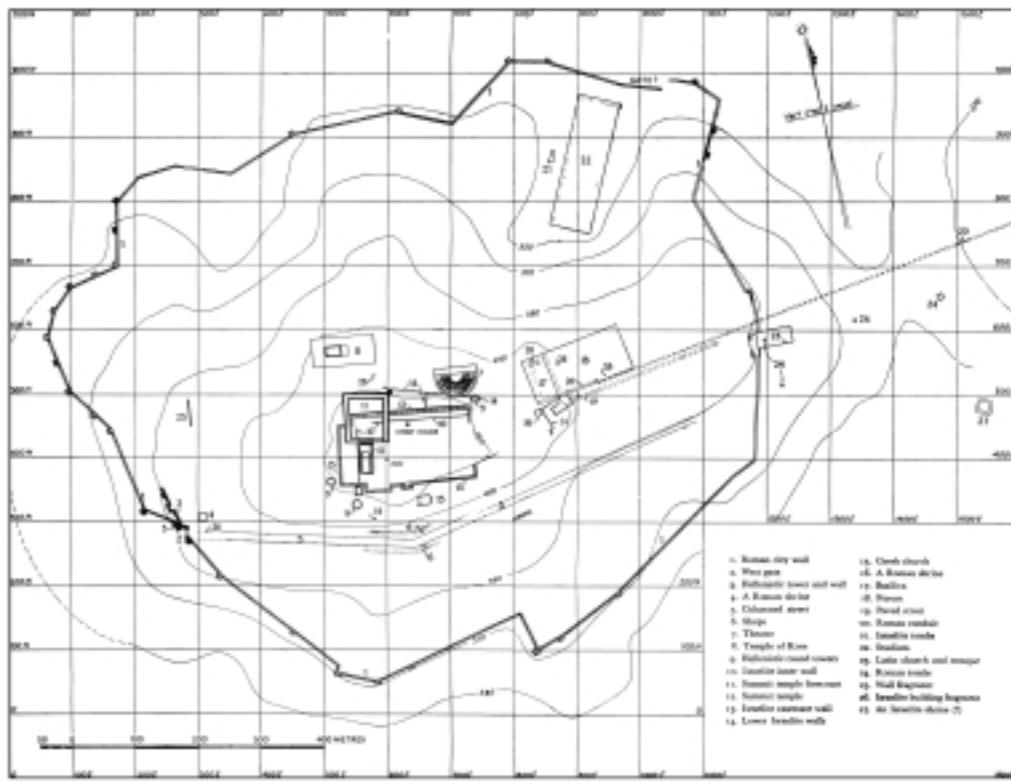
מערכת הגנה היקפית

שתי הערים נסדו על פס נסחה טופוגרפית דומה: הן גבוהות מסביבתן הקרויה ונמוכות מסביבתן

איור 3- תכנית שומרון וסביבתה, כולל מערכת המצדדות סביבה. אלו נבנו על הרכסים השולטים על העיר (מתוך: זרטל תשנ"ח)

הרוחקה יותר. שתיהן מוקפות רכסים סובבים, גבוהים במאה מטר או יותר מעל העיר ומרוחקים ממנה מרחק מסוימים. שומרון הוקפה מערכת הגנה היקפית כזאת, שנחקרה בחלוקת בסקר הר מנשה (זרטל תשנ"ח). היא כוללת ארבעה עשר אתרים, שתכוניותן מזכירה רבות. אלו מצוינים

איור 2- תכנית העיר של שומרון-סבסטיה. לדעת קניון, היה שטח העיר של תקופת הברזל זהה לזה הרומי, כ- 800 דונם

מצב המחקר

בולט גם ההבדל בין שתי הבירות, במקרא ובהשענת המחקר אחד. במקרא נזכרת ירושלים 700 פעמים (פרט לעיר דוד - אבן שושן 2000: 495) ואילו שומרון - 110 פעמים בלבד, ובהן העיר והאזור כאחד (שם: 1125). בתיאורי המקרא על שומרון נזכרים יהיכל אחאיי (מלכים א כב, א) ובית המלך' (שם ו, יא). לעיר היו חומה (מלכים ב, ל), שער ושוק מרכזי (מלכים א ז, א, י-ח-יט) ויגורן פתח שער שומרוני (שם כב, י; דברי הימים ב יח, ט). יש גם יבריכת שומרוני (מלכים א כב, לח) שאיןנו יודעים עליה דבר. באלה מסתכנות מעט כל האזכורות הפיזיות והטופוגרפיות של בירת ממלכת ישראל.

ירושלים של המקרא, י מקדש מלך ועיר מלוכה', כדורי בי מזר, היא הרבה יותר מעיר בירה סתם. תיאוריה רבים, רבגונים, מפורטים ועולים בכל המובנים על אלה של שומרון. היא הסמל הדתי והרוחני של העם (אופנהיימר 2000). שלא כשומרון, ירושלים גם נחפרת כמעט בלי הפסקה החל בסוף המאה התשע-עשרה (שלילה 1992; גבע 1992), והמידע עליה רב ועשיר במיוחד. שומרון, הגדולה ממנה, נחקרה רק על ידי שתי משלחות - זו של אוניברסיטת הרווארד בהנהגת ריינר ופיישר (1908-1910) וזה של הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל, בהנהגת קרואפוט וקרואפוט,

יהודיה ביהושע טו. אלה תוארכו על ידי אחדים (אלט, וראה סקירה כללית אצל קלאי 1967: 3-6) לימי יאשיהו, אך קביעה זו אינה מוחלטת, וחשוב לציין שרק שני השבטים הללו נחלקו למחוזות.

מתחמי קודש ואטרוי פולחן

במאמרינו שכתבנו לפני שנים רבות העלה מזר (תש"י:ז: 26-30; תשכ"ט) את השאלה המעניינת מדוע בחור דוד דוקא בירושלים כבירתו. לעיר זו רק מעט יתרונות טب únים: אין היא עומדת על דרך חשובה, אין לה קרקע חקלאית, מקורות המים דלים ומרחבה הטופוגרפיה מוגבל לשולחה של עיר דוד. מזר מצין את היותו של המקום 'سطح הפקר' שבטי ומעלה גם את המסורת הפולחנית הקשורה בירושלים. שומרון, שלא בירושלים, היא עיר 'חילונית' מראשית ימיה. ירושלים נוסדה, כנראה מראש, על הבסיס של מקום פולחן. דוד מעביר את הבירה מחברון ודואג להביא את ארון הקודש לעיר דוד (מלחינים ב, א-יז). מזר (תש"י:ז: 27-30; תשכ"ט: 5-7) מציין מתקופת הברזל 2, שאפיין אחד למדי (ברוך תשנ"ה; תשנ"ח). מזר (תשמ"א) כבר עמד על חולשת העיר, בכתביו "ירושלים עצמה ממוקמת במקום נזוץ, עובדה שחיה הקמת מצודות ומגדלים על הרוכסים המקיפים אותה" (שם: 247). גם מבחינה זו נחותה מזרה של ירושלים מזה של שומרון, והדבר מעלה תמייה נוספת לשיבתם של העיר והמושג ירושלים לאורך הדורות.

בירה ושבט

זו, כנראה, גם צורתם של חלק מהיגילגים - מרכזים חברתיים, מרכזים פולחן ומונח המופיע שלושים ושבע פעמים במקרא. המקור המקורי ממקם את רוב היגילגים המזוהים בבקעת הירדן ובאזור השומרון, אבל אחד או שניים מהם נמצאים גם בגב ההר (זרטל 2000: 246-250). עד לפני זמן קצר לא נודע אופי היגילגים' מבחינה ארכיאולוגית, למורות הספרות שהוקדשה להם במחקר (זילין 1917; קרואוס 1951; מילנבורג 1955; בנט 1972; לננס 1972; 1975; 1975 ו-1992 ועוד). התגליות האחרונות מציעות את אופי היגילגים' וחולוקתם לסוגים: המתחמים העגולים הם הפشوתיים ביניהם, והמורכבים יותר הם המתחמים הגדולים בצורת היסנדלי, שנתגלו לא מכבר בבקעת הירדן ובנהל תרצה (זרטל 1996: אתר 160; 1998: 247-245 ו-אירור 8; 2005: אתרים 65, 105; בן יוסף 2002). 'יגילגי' מסווג כזה, מתחם עגול בעל צביון פולחני, נחפר על ידי מזר (1982) כבר בראשית שנות השמונים ('arter הpri'lid גינין), וקובעת המזבח במתחים מסווג בהם. אין זה מן הנמנע, לבן, שתחומיים אלה או אחרים נשתייכו למושבות משבטים אחרים. ניתוחם של חרשי שומרון מצבע על האזור כולו כחלק מתחום מנשה שמערב לירדן (למייר 1977: 59-64 ו-אירור 4; זרטל 1984: 50-53), ובפואזה הקדומה של קיומו היה השבט, לדעתינו, מעין ארוגן גי' חלק חשוב משבטי ישראל.

שומרון נקבעה בראש כבירה חילונית, למורות כמה אזכורות למקומות מקודשים שם. במקרה מופיע הביטוי הקשור באחאב "ויקם מזבח לבعل בבית הבעל אשר בנה בשומרון" (מלחינים א, לב) אך לא נזכר מתחם קודש לאלה ישראלי. יי' דין (תש"ל:ד: 58-55) הציע שהמקום הזה היה מחוץ לעיר שומרון, ובורנשטיין (תש"ד: 226-222) טען שמדובר אולי בא-סירטסה, תל שולט מתקופת הברזל על הרכס של חומש-פנדוקומיה (זרטל 1992: אתר 137).

תולדות מתחמי הקודש של שבטי יוסוף מגוננים וקדומים לבעל (דברים כז; יהושע ח; זרטל 1986-1987), הראשון לאחר הכנסתה לבנין הוא המזבח בהר עיבל (דברים כז). אבל מקומות הפולחן מייד אחריו, או אליו ביחס, המתחם המקודש בשכם (יהושע כד). מתחם נוספים עם מוסרות מקומן של ערי הבירה בנהלתו.

על הרוכסים המקיפים את שומרון מצפון, ממערב ומדרום, חמישה-ששה קילומטרים מהעיר. לכל האתרים קשר עין לעיר הבירה (איור 3).

לדעתי, שיקול חשוב של עמרי בקביעת מיקומה של שומרון היו הרוכסים הללו, קו הגנה המעניין שועות התרבות מפני הגעת אויב (זרטל תשנ"ח: 22-23). המצודות הללו, שקראנו להן 'העינים' של שומרון, צופות אל רוב הדריכים החשובות אל הבירה: בצדון הנקה של נחל שכם. יערarial ועמך דותן, במרקם מזרח אל הדריכים המגיעות מנהר תרצה ובדרום - אל הדרך של נחל שכם. רק במערב, שם הרוכסים נמנוכים יותר מגבעת שומרון, לא מצאנו מצודות.

עיר דוד מוקפת ברוכסים של הרים הkopים והר הזיתים במזרח, הר ציון במערב וגיבל מוכابر בדרום (קרמן תשכ"ט). מאפייניהם של הרוכסים הללו דומים במקצת לאלה שביב שומרון אך הם מוגבלים בהיקפם, קטנים ונמנוכים בהשוואה לאחרונים. אין מודיע על קיומן של מצודות צפיפות בהר הkopים ובסביבות ירושלים, אך בהר חברון, והר יודהה בכלל, נרשמו מצודות מתקופת הברזל 2, שאפיין אחד למדי (ברוך תשנ"ה; תשנ"ח). מזר (תשמ"א) כבר עמד על חולשת העיר, בכתביו "ירושלים עצמה ממוקמת במקום נזוץ, עובדה שחיה הקמת מצודות ומגדלים על הרוכסים המקיפים אותה" (שם: 247). גם מבחינה זו נחותה מזרה של ירושלים מזה של שומרון, והדבר מעלה תמייה נוספת לשיבתם של העיר והמושג ירושלים לאורך הדורות.

גם השיקולים השבטיים שעמדו מאחורי בחרותן של שתי הבירות שונות בסיסודם. דוד מייסד את ירושלים בשיטה הפקר' בין הנחלות, כדי להמנע מסורות שבטיות של בניין או יהודת חברון היא עיר יהודאית מובהקת, ולכן דוד את בירתו משם (וראה גם כוון 2000: 70-71). שומרון נוסדה בנחלת מנשה, השבט המרכזי בהיסטוריה הקדומה של ישראל עד המאה ה-17 (תש"ל: 304; תשמ"ט), לפחות היה ההר של שמר בתוכו מידע איניה מעלה ואינה מורידה לענייננו. המקור בדרכי הימים א, צ, א כולל בתוכו מידע קומפלטיים שונים, וגם אין וודאות על מקור השם 'שומרון' באותו מקור. נחלת מנשה ישמש כ'corner היטוך' לשבעה גרעינים קדומים של שבטים (זרטל 2000: 400-425), שיששכר נכלל שמשם יתפקידו של חמשה של חמשה או אחרים נשתייכו למושבות משבטים אחרים. נחלת מנשה היא זה מן הנמנע, לבן, שתחומיים אלה או אחרים נשתייכו למושבות משבטים אחרים. נחלת מנשה של חרשי שומרון מצבע על האזור כולו כחלק מתחום מנשה שמערב לירדן (למייר 1984: 4-59 ו-אירור 53-50), ובפואזה הקדומה של קיומו היה השבט, לדעתינו, מעין

על פי מחקרים חדשים (זרטל 1998: 260; 2000: 273-273) נכנסו האוכלוסיות של ראשית תקופת הברזל מזרחה, דרך בקעת הירדן, בעיקר לאזור של נחלת מנשה. מסורת זו עומדת בסיסוד מיקומן של כל הבירות של מלכת ישראל - שכם, פנואל, תרצה ושומרון - בנחלות מנשה (מזרחה ומערב לירדן). התופעה עומדת, אגב, בסתרה לעליית אפריים בשלב המאוחר של מלכת ישראל, נראת שמנשה והיהודים הנקראות בשם זה בפי הנבאים המאוחרים (ישעיהו ט, ח; הווע, ו, ועוד). נראת שמנשה והיהודים השניים 'המלכוטיים' של ישראל: במנשה נסdet המלוכה על ידי אבימלך (שופטים ט, כב) ושני השבטים המלכוטיים של ערי הבירה בנהלתו.

נסdet השוואת בין מנשה ליודה קשורה בחלוקת למחוזות: חרשי שומרון (ריינר 1924; למייר 1977: 21-81; אחיטוב 1992: 162-205) הוכיחו לרשותם עשרת המחוות במנשה בהירושע, ייש ביסיס גיאוגרפי וככלכלי. חלוקה דומה אינה ידועה בשום שבט אחר, פרט למחוזות

סיכום: הסיבות לייסוד הערים ולסופן

хи' תdemor (תש"ד: 68-67) מבחין בשני סוגים של ערי בירה במאורח הקדום: זו המבוססת על מסורות קודומות וזו שנוסדה מחדש, לרוב בידי מלך שביקש להאדיר את עצמו ואת שושלו. כדוגמה לסוג השני הוא מביא את אחית-אתן (אל-עמאנה) ודור-שרכין, בירתו של סרגון השני באשור, יחד עם שומרון (שם: 67).

ראינו כבר שייסוד שומרון לא נשען על מקדש ידוע או מסורות פולחניות; ויש מקום לתמייה בעניין זה. ייתכן מאי שהדבר נבע מקרבתה הגיאוגרפית של שכם על מקדשיה ומסורתיה. גם ידיעתינו על הפולחן בשומרון, בשל מיעוטה המחקר, לוקות מאי בחסר. מעין 'יחלוני' עקייף לפולחן הזה נמצוא במקדש הדריכים מהמאה השמינית לפני הספירה שחרף ז' משל (1976: 119-125) על גבול סיני והנגב -icontinent עגירוד. החرسים, הכתובות והציורים ממוקם חשוב זה, שמוקרים בבירור במלכת הצפון, מצבעים על סינקרטיזם דתי, מעין שלילוב של אמונה נגענות וישראליות. ביחס ידועה הכתובות "ליוהה שמרן ולא שרתה", שזכה לפירושים רבים. על דרך הפשט אפשר ותלויה - מערכות של רכסים ארוכים בוודאות עמוקים, עם גב הר צר ומפותל. האзор הזה קשה לחידירה; האויב העיקרי של הממלכה הצעריה, פלשת, נסוג כבר מנשונותיו להגעה לבב הירדן המרכזי (שמואל ב, ז' ואילך). מכאן שיקוליו של המלך הצער למקם את בירתו

על השולוח הצרה של עיר דוד נטועים במקומות אחרים. לעומת זאת, נהנית מיתרונות גיאופוליטיים: צפון השומרון הוא אזור פתוח בעיקרו, עם מעיינות רבים ועמקים פנימיים נרחבים (עמקי דותן, זבדה, טובאס, א-רמלה והעמק הקטן של סבסטיה). בחבל הארץ הזה עוברות הדרכים שנוצרו והוא קרוב לחופי הים התיכון. המעבר מתרצה לשומרון נערך בראש וראשונה בשל שיקולים כאלה: ממלכת ישראל העבירה את מרכז

הכבד הפליטי מעבר הירדן אל הים התיכון ופיניקיה. קשה להפריז בחשיבותה המהויר הזה, הנראת כシקל המרכז של עמרי (וראה גם מזר 1971: 303-304; תשמ"ט). המעבר ממערב למזרח היה תולדת כוחן של ארים וממלכות עבר הירדן, שהচיצו על ישראל, וירידת מעמדם של שבטי עבר הירדן הישראלים. לכן, נזבה פנויאל ואחריה תרצה. היה צורך בירה חדשה ורחבת ידים, שפניה מערבה, הקשורה בברית החדשה עם צור (וראה, למשל, עמוס א, ט; תהילים מה).

שים שיקול נוסף, אך ירידתה כבירת מביבת ההיסטוריה, החל בתקופה ההלניסטית, היא ביטוי ארוך-טוחח ליחילוניותה. 1971). העיר הייתה מרכז פוליטי ומרכז דתי קדום, על מקדשיה המפתחים עוד מראשית האלף השני לפני הספירה. בתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת הייתה שכם המרכז הפוליטי העיקרי בהר. אזכורה במקורות המצרים מתחילה עם שנוצרת השלישי (משע חיו סבק לארץ וומק skmnk-Anu) ו מגיעה לשיאן במקtabi אל-עמאנה, כשהעיר היא בירתו של לבאן (כוכבי-רייני - Anu). ארכיאולוגית לא-רומיית מתקופה זו הועלתה בירת המדינה ומקדש אלהי ישראל הם הם שהנציחו בזיכרון העם, והעולם כולם, את ירושלים.

דרך אפריים ליהודה (וראה כבר אהרוןי תשכ"ט). המעבר הזה, לאורך ההר המרכזי, נראה עתה כתהיליך המרכזי של גיבוש השבטים. יש ראיות ארכיאולוגיות מוצקות לכיניסטה בראשיתה של תקופת הברזל 1, דרך בקעת הירדן לנחלת מנשה (זרטל 1991: 242-243). لكن נקבעו המרכזים הפלחניים, בתחילת, סביב שכם. משם, בשלב הבא, עבר המרכז לשילה עד חורבנה של זו, אולי בידי הפלשתים. בסוף התהיליך נקבע המרכז הדתי-לאומי-לאומי בירושלים (וראה הד' לתהיליך הזה בתהילים עח). בייסודה של שומרון כעיר במלכה הצפונית יש מעין נסיוון של חזרה למסורת הקדומות, בלי להשען עליהם גיאוגרפיה.

шиקולים גיאופוליטיים ודתיים

ראינו שאין לעיר דוד יתרונות גיאופוליטיים, והמצב המדייני בסוף המאה האחת-עשרה לפני הספירה גם לא חייב שיקול זהה. הר יהודה הוא חבל ארץ סגור יחסית, עם טופוגרפיה קשה ותלויה - מערכות של רכסים ארוכים בוודאות עמוקים, עם גב הר צר ומפותל. האזור הזה קשה לחידירה; האויב העיקרי של הממלכה הצעריה, פלשת, נסוג כבר מנשונותיו להגעה לבב הירדן המרכזי (שמואל ב, ז' ואילך). מכאן שיקוליו של המלך הצער למקם את בירתו

על השולוח הצרה של עיר דוד נטועים במקומות אחרים. לעומת זאת, נהנית מיתרונות גיאופוליטיים: צפון השומרון הוא אזור פתוח בעיקרו, עם מעיינות רבים ועמקים פנימיים נרחבים (עמקי דותן, זבדה, טובאס, א-רמלה והעמק הקטן של סבסטיה). בחבל הארץ הזה עוברות הדרכים שנוצרו והוא קרוב לחופי הים התיכון. המעבר מתרצה לשומרון נערך בראש וראשונה בשל שיקולים כאלה: ממלכת ישראל העבירה את מרכז הבודד הפליטי מעבר הירדן אל הים התיכון ופיניקיה. קשה להפריז בחשיבותה המהויר הזה, הנראת כシקל המרכז של עמרי (וראה גם מזר 1971: 303-304; תשמ"ט). המעבר ממערב למזרח היה תולדת כוחן של ארים וממלכות עבר הירדן, שהחיצו על ישראל, וירידת מעמדם של שבטי עבר הירדן הישראלים. לכן, נזבה פנויאל ואחריה תרצה. היה צורך בירה חדשה ורחבת ידים, שפניה מערבה, הקשורה בברית החדשה עם צור (וראה, למשל, עמוס א, ט; תהילים מה).

שים שיקול נוסף, אך ירידתה כבירת מביבת ההיסטוריה, החל בתקופה ההלניסטית, היא ביטוי ארוך-טוחח ליחילוניותה. 1971). העיר הייתה מרכז פוליטי ומרכז דתי קדום, על מקדשיה המפתחים עוד מראשית האלף השני לפני הספירה. בתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת הייתה שכם המרכז הפוליטי העיקרי בהר. אזכורה במקורות המצרים מתחילה עם שנוצרת השלישי (משע חיו סבק לארץ וומק skmnk-Anu) ו מגיעה לשיאן במקtabi אל-עמאנה, כשהעיר היא בירתו של לבאן (כוכבי-רייני - Anu). ארכיאולוגית לא-רומיית מתקופה זו הועלתה בירת המדינה ומקדש אלהי ישראל הם הם שהנציחו בזיכרון העם, והעולם כולם, את ירושלים.

שלא תהייה קשורה בחשכנות העבר. שכם נמצאת על גבול מנשה-אפריים, ואפשר להניח שלא מעט מחלקות נקשרו בה. עמרי בחר בעיר ללא מחלקות קודמות, אבל בזה גם ניתן עצמו מהקשר דתי-פולחני, נגעני או ישראלי.

- ברוך תשנ"ז**
"ברוך, 'חירבת אל-עיד' - מצודה מתקופת הברזל בצפון-מערב הר חברון', בתוך: י' אשל (עורך) מהקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס השישי, קדומים-אריאל, עמ' 49-56
- גבע 1992**
ה' גבע, 'הקרבים', 'תגליות בתחום העיר', בתוך הערך 'ירושלים', בתוך: א' שטרן ואחרים (עורכים), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 2, ירושלים עמ' 630-626
- הרץוג 1997**
Z. Herzog, Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and its Social Implications. Tel Aviv
- זלין 1917**
E. Sellin, Gilgal, Leipzig
- זרטל 1984**
אי. זרטל, ארבות, חפר והנציבות השלישית של שלמה, מחקר בגיאוגרפיה היסטורית של המקרא תל-אביב
- זרטל 1987-1986**
A. Zertal, 'An Early Iron Age Cultic Site on Mount Ebal - 'Excavations 1982-1989 Tel Aviv 13-14, pp.105-166. Preliminary Report
- זרטל 1988**
אי. זרטל 'גורם המים והשפעתו על ההתנחלות הישראלית', בתוך: ש' בוניmobיץ', מ' כוכבי וא' כשר (עורכים), יישובים, אוכלוסייה וככללה בעת העתיקה - דברי יום העיון לזכר י' אהרוןיתל אביב
- זרטל 1991**
A. Zertal, 'Israel Enters Canaan - Following the Pottery Trail', Biblical Archaeology Review XVII/5, pp.12-40
- זרטל 1992**
אי. זרטל, סקר הר מנשה אי' - קער שכם, ת"א וחיפה
- זרטל 1996**
אי. זרטל, סקר הר מנשה ב' - העמקים המזרחיים וספר המדבר, ת"א וחיפה
- זרטל 1998**
A. Zertal, 'The Iron Age I Culture in the Hill-Country of Canaan - A Manassite Perspective, in: S. Gitin, A. Mazar and E. Stern (eds.), Mediterranean Peoples in Transition, 13th to Early 10th Centuries BCE, Jerusalem, p. 238-251
- זרטל תשנ"ח**
אי. זרטל, 'מערכת מצודות מתקופת הברזל סביב העיר שומרון', בתוך: י' אשל (עורך) מהקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס השביעי, אריאל, עמ' 9-27
- זרטל 2000**
אי. זרטל, עם נולד, מזבח הר עיבל וראשית ישראל, ת"א

- ביבליוגרפיה**
- אבייגד 1992**
נ' אביגד, 'שומרון, עיר', בתוך: א' שטרן ואחרים (עורכים), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 4, ירושלים, עמ' 1493-1503
- אלברט 1925**
W. F. Albright, 'The Adminstrative Division of Israel and Judah', JPOS V, 17-54
- אופנהיימר 2000**
ב' אופנהיימר, 'המשמעות הדתית של בית המקדש וירושלים', בתוך: ש' אחיטוב ועי' מזר (עורכים) ספר ירושלים, תקופת המקרא, ירושלים, עמ' 175-195
- אחיטוב 1992**
ש' אחיטוב, אוסף כתובות עבריות, ירושלים
- אלט 1959**
A. Alt, 'Der Stadtstaat Samaria', Kleine Schriften III, Muenchen
- אלט 1966**
A. Alt, 'The Monarchy of Israel and Judah', Essays On Old Testament History and Religion, Oxford, pp. 239-261
- אנ"ט**
J. B. Pritchard (ed.), (3rd ed), Ancient Near Eastern Texts (ANET), Related to the Old Testament, Princeton 1969
- בורנשטיין 1993**
אי. בורנשטיין, 'כרים נבובות אשר בשומרון - גן המלך של אחאב', בתוך: ז'יח ארליך וי' אשל (עורכים), מהקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס השני, קדומים-אריאל, עמ' 125-149
- בורנשטיין תשס"ד**
אי. בורנשטיין, 'מלכת ישראל בימי בית עמרי', חיבור לשם קבלת התואר ד"ר לפילוסופיה אוניברסיטת בר-אילן
- בינייס ומאלאק 1980**
J. Baines and J Malek, Atlas of Ancient Egypt, Oxford
- בן-יוסף 2005**
ד' בן-יוסף, 'בידית-א-שבע - מתחם מתקופת הברזל הקדום בבקעת הירדן, חפירות 2002-2003' בתוך: אי. זרטל, סקר הר מנשה ד' - מנהל בזק עד הסרתבה, ת"א וחיפה, עמ' 724-771
- בנט 1972**
B. M. Bennett Jr., 'The Search for Israelite Gilgal', PEQ 104, pp. 111-122
- ברוך תשנ"ה**
י' ברוך, 'המצודות בהר חברון', בתוך: ז'יח ארליך וי' אשל (עורכים), מהקרי יהודה ושומרון דברי הכנס הרביעי, קדומים-אריאל, עמ' 137-143

מזר 1982 ע' מזר, 'אתר פולחן מתקופת השופטים בהרי שומרון', ארץ ישראל טז (ספר אורלינסקי) עמ' 146-135 מזר תשמ"א ע' מזר, 'החבריות בח' אבו תווין ומערך המצדות הישראליות בהר יהודה', ארץ ישראל טו (ספר אהרון), עמ' 229-249 משל 1976 ז' משל, 'כונתילת עגירוד - אתר מתקופת המלוכה בגבול סיני', קדמוניות ט (36), עמ' 119-125 פינקלשטיין ולדרמן 1997 I. Finkelstein & Z. Lederman, Highlands of Many Cultures, The Southern Samaria Survey II- The Sites, Tel Aviv פריץ 1990 V. Fritz, Die Stadt im Alten Israel, Munich פריץ 1997 V. Fritz, 'Cities of the Bronze and Iron Ages', in: E. M. Myers (ed.), The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East, vol. 2, Oxford, pp. 19-25 פריך 1977 F. S. Frick, The City in Ancient Israel, Missoula פריך 1997 F. S. Frick, 'Cities, An Overview', in: E. M. Meyers (ed.), The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East, Vol. 2, Oxford, pp. 14-19 קוטר 1992 W. R. Kotter, 'Gilgal', in: D.N. Freedman (ed.), The Anchor Bible Dictionary 2, New York, pp. 1022-1024 קלאי 1967 ז' קלאי, 'נחלות שבטי ישראל, מחקר בגיאוגרפיה ההיסטורית של המקרא', ירושלים לידעת הארץ, ירושלים, עמ' 25-33 קלאי 1972 ז' קלאי, 'הסקר בארץ בנימין והר אפרים', בתוקן: מי כוכבי (עורך), יהודה-שומרון-גולן ירושלים, עמ' 1-12 קרואופוט, קניון וסוקניק 1966 J.W. Crowfoot, K. M. Kenyon & E. L. Sukenik, The Buildings at Samaria (Joint Expedition at Samaria no. 1) קראוֹס 1951 H. J. Kraus, 'Gilgal, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Israels', VT 1, pp. 181-191 קרמונה תשכ"ט ז' קרמונה, 'ירושלים הרם סביב לה', ירושלים לדורותיה, הכנסות הארכאי הכך'ה לידעת הארץ ירושלים, עמ' 96-109	מזר 2005 אי' זרטל, סקר הר מנשה ד' - מנהל בזק עד הסוטבה, ת"א וחיפה זרטל בפרסום סקר הר מנשה ה' - מנהל תרצה לים המלח, ת"א וחיפה ידין תשל"ז ז' ידין, 'עיר בית הבעל', ארץ שומרון, הכנסות הארכאי השלושים לידעת הארץ, ירושלים עמ' 52-67 יבין 1992 ז' יבין, 'שני מגדלי נוצרים בבקעת הירדן', ארץ ישראל כג (ספר בירן), עמ' 155-174 בוגן 2000 מי כוגן, 'עיר מלך ועיר מקדש: תולדות ירושלים מימי דוד עד ימי יאסיהו', בתוקן: שי' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים, תקופה המקרא, ירושלים, עמ' 67-85 כוכבי-רייני 2005 צ' כוכבי-רייני, למלך אדוני - מכתבי אל-עמארנה, ירושלים למייר 1977 A. Lemaire, Inscriptions hebraiques I - les ostraca, Paris לנדס 1975 G. M. Landes, Report on an Archaeological 'Rescue Operation' at Suwanet eth-BASOR sup. 21, pp. 1-22. ,Thanya in the Jordan Valley North of Jericho" מולנברוג 1955 J. Muilenburg, "The Site of Ancient Gilgal", BASOR 140, pp. 11-27 מזר תש"ז ב' מזר, 'ירושלים - מקדש מלך ובית מלכה, יהודה וירושלים, הכנסות הארכאי העשורים עשר לידעת הארץ, ירושלים, עמ' 25-33 מזר תשכ"ט ב' מזר, 'עיר דוד והר ציון', ירושלים לדורותיה, הכנסות הארכאי הכך'ה לידעת הארץ ירושלים, עמ' 1-12 מזר 1971 ב' מזר, 'עמרי', אנציקלופדיה מקראית ו', ירושלים מזר תשל"ז ב' מזר, 'מקום שכם - תחום מקודש לבני ישראל', Canaan וישראל, מחקרים היסטוריים ירושלים, עמ' 144-152 מזר תשכ"ט ב' מזר, 'בית עמרי', ארץ ישראל כ (ספר ידין), ירושלים, עמ' 216-219

רוביון 2000

ר' רוביון, ירושלים וסביבותיה: השפעת התנאים הפיזיים על יישובה של ירושלים'בתוך': שי' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים, תקופת המקרה, ירושלים, עמ' 1-13

רייט 1971

א"ג רייט, שכם - מלכטה הבלתי מוכתרת של ארץ ישראל', בתוך: שי' דר ווי רות (עורכים) שומרון - לקט מאמרים ומקורות, ת"א, עמ' 4-15

רייסנר 1924

G. A. Reisner, in: G. A. Reisner, C. S. Fischer,& D. G. Lyon, Harvard Excavations in Samaria I, Cambridge, pp. 227-246; II, pl. 55

שילה 1992

י' שילה, ירושלים - התקופות הקדומות ימי בית ראשון', בתוך א' שטרן ואחרים (עורכים) האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 2, ירושלים, עמ' 611-626

תדמור תשל"ז

ח' תדמור, קוים לתולדות שומרוןמן יסודה עד הכיבוש המקדוני, ארץ שומרון, הכנסות הארץ שלושים לדיעת הארץ, ירושלים, עמ' 67-74

מקורות התמונות